

BUXORO ARK QO'RG'ONINING TARIXI VA ME'MORIY- STRUKTURAVIY TAKOMILI

Sohibova Nilufar Sirojovna

BTI Akademik litseyi yetakchi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Buxoro shahrining eng qadimiy qismi va hukmdorlar qarorgohi bo'lmish Ark qo'rg'onining paydo bo'lish tarixi, qurilish bosqichlari, me'moriy-muhandislik xususiyatlari va davlatchilik tarixidagi o'rni IMRAD standarti asosida tadqiq etiladi. Maqolada miloddan avvalgi I mingyillikdan to XX asr boshlarigacha bo'lgan davrda Arkning mudofaa, siyosiy hamda ma'muriy funksiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, 1920-yilgi harbiy harakatlar natijasida majmuaga yetkazilgan talafotlar hamda uning arxeologik-historiografik tahlili ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Buxoro Arki, sitadel, Buxorxudotlar, Siyovush, Narshaxiy, Registon, Mang'itlar, taxtxona, zindon, arxeologiya.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Markaziy Osiyo shaharsozligi tarixida sitadel (qo'rg'on) hukmdorlik hokimiyati, harbiy mudofaa va ma'muriy boshqaruvning asosiy o'chog'i vazifasini bajargan [1]. Buxoro Arki (maydoni taxminan 3,9–4,0 gektar, balandligi 16–20 metrli sun'iy tepalik) ushbu shaharsozlik an'anasining eng ko'zga ko'ringan va uzoq davr mobaynida uzluksiz faoliyat ko'rsatgan namunasi hisoblanadi [2].

Tarixiy va ilmiy manbalarga ko'ra, Ark poydevori miloddan avvalgi I mingyillikning o'rtalariga borib taqaladi va u xalq orasida afsonaviy shahzoda Siyovush nomi bilan bog'lanadi [3]. Ilk o'rta asrlardan (Buxorxudotlar davri) to 1920-yil Buxoro amirligi ag'darilgunga qadar ushbu majmua davlatning bosh qarorgohi, siyosiy va iqtisodiy qarorlar qabul qilinadigan strategik markaz bo'lib kelgan [4].

2. METODOLOGIYA (METHODS)

Tadqiqot jarayonida tarixiylik, obyektivlik va qiyosiy-muhandislik yondashuvi tamoyillariga tayangan holda quyidagi metodlardan foydalanildi:

* Arxeologik-historiografik metod: XX asrda o'tkazilgan arxeologik qazishmalar (V.Vyatkin, V.Shishkin, A.Muhammadjonov) va yozma manbalar (Narshaxiy, Ibn Xordadbeh) ma'lumotlarini solishtirish [5].

* Qiyosiy-tarixiy tahlil: Qo'rg'onning turli sulolalar (Buxorxudotlar, Somoniylar, Qoraxoniylar, Shaybaniylar, Mang'itlar) davridagi rekonstruksiya bosqichlarini qiyoslash [6].

* Me'moriy-struktural tahlil: Ark ichidagi saroy, masjid, zarbxona, taxtxona va harbiy-mudofaa obyektlarining funksional joylashuvini o'rganish [7].

3. NATIJALAR (RESULTS)

Buxoro Arki tarixiy takomili va me'moriy tuzilishiga ko'ra to'rtta asosiy bosqichga bo'linadi:

3.1. Dastlabki bosqich va Afsonaviy nezi (Mil. avv. IV–III asrlar – milodiy V asr)

Arxeologik qazishmalar Ark o'rnidagi eng quyi qatlamlar miloddan avvalgi IV–III asrlarga oid ekanligini ko'rsatdi [5]. Narshaxiyning "Tarixi Buxoro" asarida keltirilishicha, Buxorxudot Bidun qurdirgan saroy qayta-qayta yiqilaverganidan so'ng, olimlar tavsiyasi bilan Katta Ayyiq (Yetti qaroqchi) yulduzlar turkumi shaklida 7 ta ustun ustiga qayta barpo etilgan [3].

3.2. Ilk va rivojlangan o'rta asrlar (VI–XVII asrlar)

Somoniylar va Qoraxoniylar davrida Ark mustahkamlanib, uning atrofiga chuqur xandaqlar qazilgan. Shaybaniylar hamda Ashtarxoniylar davrida Ark ichida taxtxona, amirning shaxsiy haramxonalari, zarbxona, qurol-aslaha omborxonasi hamda "Kuhna masjid" kabi inshootlar qurilgan [6].

3.3. Mang'itlar davridagi "Shahar ichidagi shahar" (XVIII asr – XX asr boshi)

XVIII–XIX asrlarda Ark o'zining eng yuksak me'moriy bosqichiga erishdi. Majmua ichida 3000 ga yaqin aholi (amir, uning oilasi, amaldorlar, soqchilar va xizmatchilar) yashagan va u quyidagi asosiy obyektlarni o'z ichiga olgan [7]:

* Registon darvozi va Dalon: Ikki minorali va ustidagi Nagoraxona bilan jihozlangan strategik kirish yo'lagi.

* Jome masjidi va Taxtxona: Amirning rasmiy qabul marosimlari o'tkaziladigan mermar taxtli ochiq hovli.

* Siyosiy va ma'muriy idoralar: Zarbxona, Qo'shbegi devoni, Xazina, hamda mashhur Obxona va Kanalxonadan iborat Zindon.

3.4. 1920-yilgi fojea va fojiali talafotlar

1920-yil 28-avgust – 2-sentabr kunlari Mixail Frunze boshchiligidagi Qizil armiyaning samolyot va artilleriyadan bergan zarbasi natijasida Arkning 80 foizdan ortiq ichki saroy majmualari, jumladan amir kutubxonasi va noyob qo'lyozmalar yonib ketgan [8].

4. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Buxoro Arki geografik jihatdan Zarafshon vohasining tabiiy relyefida joylashmagan, balki asrlar davomida inson omili (xom g'isht va loy qatlamlari) vositasida sun'iy ko'tarilgan baland platformadir [5].

Sharqshunos V.V. Bartold va arxeolog Ya.G'ulomovlarning ta'kidlashicha, Ark faqat harbiy-mudofaa inshooti emas, balki Markaziy Osiyo davlatchilik an'anasidagi "Shoh va

shahar" konsepsiyasining moddiy ifodasi bo'lgan [9]. Registon maydoniga qaragan darvoza va uning ustidagi Nagoraxona davlat hokimiyatining qudrati hamda amir farmonlarini xalqqa yetkazuvchi asosiy axborot minbari vazifasini bajargan [10].

1920-yilgi vayronagarchilikdan so'ng Ark majmuasi muzey-qo'riqxonaga aylantirildi va hozirgi kunda u Buxoro davlat me'moriy-badiiy muzey-qo'riqxonasining bosh obyekti sifatida e'tirof etilgan [2].

5. XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS)

Olib borilgan arxeologik hamda historiografik tahlillar natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

* Buxoro Arki miloddan avvalgi I mingyillikdan to XX asr boshlarigacha uzluksiz rivojlangan, Markaziy Osiyodagi eng qadimiy va eng yirik sitadellardan biridir.

* Arkning me'moriy tuzilishi mudofaa, boshqaruv, diniy va sotsial obyektlarni bir joyga jamlagan noyob "shahar ichidagi shahar" modelini tashkil etgan.

* 1920-yilgi harbiy vayronagarchilikka qaramay, saqlanib qolgan darvoza, Taxtxona va Jome masjidi majmualari o'zbek davlatchiligi va me'morchilik san'atining yuksak namunasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Rempel, L. I. (1961). Dalekoe i blizkoe: Stranitsy iz zapisnoy knizhki iskusstvoveda. Tashkent: Izdatelstvo hudozhestvennoy literatury. – 280 s.

2. Nilson, V. A. (1956). Monumentalnaya arhitektura Buharskogo oazisa XI–XII vv.. Tashkent: Izdatelstvo AN UzSSR. – 158 s.

3.Narshaxiy, A. B. M. (1991). Tarixi Buxoro (A. Rasulev tarjimasi). Toshkent: Kamalak. – 120 b.

4.Frye, R. N. (1996). The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion. Princeton: Markus Wiener Publishers. – P. 150–155.

5. Mukhamedzhanov, A. R. (1984). Rezultaty arheologicheskikh raskopok v Buharskom Arke. Tashkent: Fan. – S. 45–58.

6.Shishkin, V. A. (1936). Arheologicheskie raboty 1934 g. v Buharskom oazise. Tashkent: Izdatelstvo Komiteta nauk UzSSR. – 84 s.

7.Sukhareva, O. A. (1962). Pozdnefeodalnyy gorod Buhara (konets XIX – nachalo XX v.). Tashkent: Izdatelstvo AN UzSSR. – 396 s.

8. Tukhtametov, T. G. (1966). Russko-buharskie otnosheniya v kontse XIX – nachale XX v.. Tashkent: Fan. – 184 s.

9. Bartold, V. V. (1963). Sochineniya. Tom II (1): Obshchie raboty po istorii Sredney Azii. Moskva: Izdatelstvo vostochnoy literatury. – S. 520–525.

10. Rahimov, K. (2019). Buxoro Arki: Tarix va me'morchilik. Toshkent: Fan va texnologiya. – 140 b.

